

U povodu 200. godišnjice rođenja dr. Ante Starčevića

Dr. sc. Mislav Gabelica

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Prije 200 godina u Žitniku pokraj Gospića rodio se hrvatski političar i nacionalni ideolog Ante Starčević, koji je zbog svoga nacionalno-političkog djelovanja, ustrajne borbe za hrvatsku državnu neovisnost, ponio časní naziv Otac Domovine. Sjećajući se Ante Starčevića, ovom prilikom nećemo, međutim, predstaviti njegov nacionalno-politički nauk, nego ćemo njegovo cjelokupno djelovanje promotriti iz drugog kuta i vidjeti u kojoj je mjeri ono bilo utemeljeno na drugim političkim svjetonazorima toga doba, liberalizmu, konzervativizmu i demokraciji.

Liberalizam je povijesno nastao u oporbi prema novovjekovnoj apsolutnoj monarhiji, kao težnja sve bogatijeg i samosvjesnijeg građanstva za prostorom osobne slobode. U središtu liberalizma nalaze se pojedinac i njegova sloboda, ograničena tek slobodom drugog pojedinca i slabom državom, čija je vlast potisnuta iz privatne sfere, odgovorna i oslabljena podjelom na zakonodavstvo, upravu i sudstvo. Filozofska pretpostavka liberalne države je moderna teorija prirodnog prava, prema kojoj pojedinac rođenjem, neovisno o ičijoj volji, stječe određena temeljna i neotuđiva, ljudska prava, koja nitko nema pravo ograničavati. Kao dio učenja o prirodnom pravu javila se moderna teorija društvenog ugovora, prema kojoj je politička zajednica (narod, država) stvorena ugovorom između slobodnih i ravnopravnih pojedinaca (*pactum unionis*), kao nužno zlo radi zaštite njihovih prirodnih prava. Uvažavajući ipak okolnost monarhijskog oblika vlasti tadašnjih država, moderna teorija društvenog ugovora i nadalje je zastupala gledište da pojedinci okupljeni u političku zajednicu nakon sklapanja prvog ugovora sklapaju i ugovor s vladarom o pokoravanju (*pactum subjectionis*). Misao o ovom drugom ugovoru javila se još u srednjem vijeku kada je služila u borbi između vladara i staleža za prevlast u državi, a sada je njome suvereni narod, stvoren prvim ugovorom, uz određene uvjete i uz mogućnost opoziva, vladaru povjeravao vlast kako bi ovaj njime vladao na temelju zakona, koje su donosili narodni predstavnici. Time je stvoreno teoretsko opravdanje ideje o narodnom suverenitetu, te zahtjevu za diobu vlasti u državi uz prevagu zakonodavstva nad upravom.¹

Poseban svjetonazor naoko neodvojiv od liberalizma predstavlja moderna demokratska misao, čiji je najznačajniji predstavnik francuski filozof Jean-Jacques Rousseau. Iako među njima nalazi zajedničke točke, talijanski filozof i pravnik Norberto Bobbio u povijesnoj perspektivi oštro razlikuje liberalizam i demokraciju, navodeći da tijekom čitavog 19. stoljeća »liberalizam i demokracija označuju učenja i pokrete koji su jedni drugima suprotstavljene.«¹ Zajedničko objema pojavama, ono što će poslije dovesti do njihove (današnje) simbioze, jest njihovo ishodište u pojedincu, u individualističkom shvaćanju društva (države), odnosno u uvjerenju da pojedinac prethodi društvu i smišljeno ga stvara radi zaštite svojih prava, odnosno da ne postoji pojedinac radi društva nego društvo radi pojedinca. No, dok je liberalizam u svom fokusu imao slobodu pojedinca, pa i na štetu drugih pojedinaca, zbog čega je težio svođenju državne vlasti na minimum, demokracija je isticala jednakost pojedinaca okupljenih u mehanički sastavljenu zajednicu, zbog čega je težila rasprostiranju državne moći pa i na štetu slobode pojedinca. Jedini oblici jednakosti kompatibilni sa slobodom kako ju je shvaćalo liberalno učenje bili su jednakost pred zakonom i jednakost u uživanju temeljnih prava, a »tokom cijelog 19. stoljeća i kasnije« liberali su se protivili političkoj jednakosti i općem pravu glasa,² smatrajući da su sloboda pojedinca i njegov »uman život«, koji su potrebni za prosuđivanje o javnim stvarima mogući samo uz pretpostavku vlasništva.³ Ove načelne razlike uvjetovale su različitu društvenu strukturiranost ovih dvaju pokreta, pa je uz liberalne stranke pristajalo bogatije građanstvo (krupna i srednja buržoazija), a uz demokratske siromašnije (srednja i sitna buržoazija te do pojave socijalističkih stranaka proletarijat).

Prema hrvatskom politologu Slavenu Ravliču, jedna je od ključnih manifestacija liberalizma, ono što liberalizam razlikuje od konzervativne misli, pozitivan odnos prema Francuskoj revoluciji i njezinim stečevinama.⁴ U tom smislu, primjerice, Ravlič spominje da su početkom 19. stoljeća španjolski liberali za svoj program uzeli francuski revolucionarni ustav iz 1791. godine.⁵ Tim ustavom Francuska je uređena kao ustavna monarhija, u kojoj je vlast

¹ Norberto Bobbio, *Liberalizam i demokracija*, Zagreb, 1992., 3-27; Francis Harry Hinsley, *Suverenitet*, Zagreb, 1992., 123-149; Arsen Bačić, »John Locke i njegov doprinos učenju o podjeli vlasti«, *Politička misao*, god. XXIV (1987.), br. 4., 98-106; Juraj Andrasz, »Družveni ugovor«, *Hrvatska enciklopedija*, Svezak V., Zagreb, 1945., 280.

² N. Bobbio, *Liberalizam i demokracija*, 31-99.

³ Slaven Ravlič, *Suvremene političke ideologije*, Zagreb, 2003., 44-45.

⁴ S. Ravlič, *Suvremene političke ideologije*, 96, 101, 108.

⁵ S. Ravlič, *Suvremene političke ideologije*, 38.

pripadala bogatijem građanstvu i liberalnom dijelu plemstva. No, u nastavku revolucije monarhija je srušena, Francuska je uređena kao republika te je od 1793. godine uvedena diktatura jakobinaca, političke skupine sastavljene od srednjeg i sitnog građanstva koju je podupirala pariška svjetina, pri čemu je došlo do demokratizacije francuskog političkog i gospodarskog života na štetu slobode pojedinca.⁶ Za razliku od prethodnog revolucionarnog razdoblja, koje su liberali pozdravili i, kako smo vidjeli, prihvatili kao svoj uzor, razdoblje jakobinske diktature liberali su kritizirali,⁷ kao što su liberalni politički mislioci kritizirali i klasika demokratske misli, Jean-Jacquesa Rousseaua,⁸ čije je učenje osobito snažno utjecalo na jakobinsko razdoblje Francuske revolucije.⁹

U većoj mjeri nego prva dva svjetonazora, konzervativni svjetonazor više predstavlja određeno stanje duha, težnju za očuvanjem postojećeg poretka koji može primjerice biti i liberalan, nego čvrsto određen skup ideja. Ipak, osim negativnog odnosa prema Francuskoj revoluciji, Slaven Ravlić navodi niz elemenata konzervativne misli, pri čemu u njezino središte, poput ideje slobode u liberalizmu (ili ideje jednakosti u demokraciji), smješta ideju obrane postojećeg poretka kao jedini izvor prava. Osim toga, kao konstitutivne elemente konzervativne misli navodi njezino polazište da ljudi nisu prvenstveno racionalna bića, koja su sposobna za isključivo razumno stvaranje društvenih odnosa, nego da se društveni odnosi ponajprije razvijaju iz prirodne nužnosti. Tako za konzervativca država i njezin autoritet ne proizlaze iz ugovora slobodnih pojedinaca, nego nastaju prirodnim putem, bez doktrinarne sheme. Isto tako prirodna struktura društva za konzervativca je hijerarhijska, odnosno socijalne nejednakosti u društvu posljedica su prirodnih nejednakosti, a svaka grupa koja čini društvo obavlja posebnu ulogu u korist društvene cjeline. Za razliku od individualističkog liberalizma (i demokratizma), konzervativizam zastupa organicističko shvaćanje društva, koje se temelji na Aristotelovu učenju te je bilo općeprihvaćeno do pojave moderne

---

⁶ O tomu vidi: Albert Soboul, *Francuska revolucija (Historijski pregled)*, Zagreb, 1989.

⁷ N. Bobbio, *Liberalizam i demokracija*, 58-59.

⁸ N. Bobbio, *Liberalizam i demokracija*, 3-4.; Benjamin Constant, *Načela politike i drugi spisi*, Zagreb, 1993., 13-21, 183.

⁹ Emina Huseinspahić, »Francuska revolucija i Rusoizam-osvrst na uticaj učenja Žan Žak Rusoa na političko djelovanje francuskih revolucionara (1789.—1795.)«, *Društveni ogle-di* (Sarajevo), god. 1 (2014.), br. 1., 169-171. Prema Daliboru Foretiću, »poslije jakobinske diktature postepeno pada i Rousseauov utjecaj, da bi njegova djela u cijelom 19. stoljeću bila na meti kritike francuskih političkih teoretičara.« Nešto plodnije tlo njegove su misli doživjele u Njemačkoj. Dalibor Foretić, »Predgovor«, u: Jean Jacques Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima. Društveni ugovor*, Zagreb, 1978., 12-13.

političke misli,¹⁰ a prema kojemu društvo kao prirodni, hijerarhijski raščlanjen organizam, a ne kao mehanički zbroj jednakih pojedinaca, prethodi pojedincu jer ga oblikuje i daje smisao njegovu postojanju nalazeći mu mjesto unutar društvene cjeline. Na duhovnom polju konzervativna misao predstavlja okrenutost prošlosti, starim institucijama i prošlim generacijama, a kad je riječ o vlasništvu, konzervativizam veću vrijednost pridaje nepokretnom vlasništvu, osobito zemlji, nego pokretnom vlasništvu, čime bi seljaci i veleposjednički sloj samim svojim postojanjem bili uglavnom konzervativan, a građanstvo uglavnom liberalan element. U povijesnom razvoju konzervativizma Ravlić, između ostaloga, kao primjere konzervativnih režima u 19. stoljeću navodi i režim Napoleona III. u Francuskoj kao »spoj autoritarizma i obećanja ekonomskog napretka i socijalnih reformi«, odnosno kao prevladavajući oblik konzervativizma u drugoj polovici 19. stoljeća spominje »paternalistički konzervativizam«, spoj konzervativne i demokratske misli.¹¹

* * *

Teoretizirajući o političkim strankama i njihovim programima, Starčević je svojedobno kao njihovu temeljnu razdjelnicu naveo njihov odnos prema obliku vladavine, odnosno jesu li stranke za monarhiju ili za republiku. Tek tamo gdje bi koja od tih vladavina bila neprijeporna, Starčević je dopuštao da se stranke dijele na liberalne i konzervativne. Pritom je razlike među njima apstrahirao do krajnosti, navodeći da »jedni hoće više, ili prije, itd, drugi manje, ili kasnije, itd, promjena, popravaka u javnim odnošajima.« Tom prilikom Starčević se nije izjasnio ni kao konzervativac ni kao liberal, ali je kao program svoje stranke naveo »da narod hrvatski sa svojim kraljem rješava sve svoje javne poslove. Dakle ustavna monarhija.« Ako bi netko iz toga htio zaključiti da je Starčević bio liberal jer je Hrvatsku htio urediti kao ustavnu monarhiju, prevario bi se. Naime, Starčević nije bio načelni pristaša ustavne monarhije, nego je to bio u konkretnom slučaju, u kojem se hrvatski narod (plemstvo) za habsburšku dinastiju 1527. godine vezao ugovorom, koji je u Starčevićevoj definiciji vrijedio kao hrvatski ustav. U drugim slučajevima Starčević je dopuštao teoretsku mogućnost i da »u danim okolnostima naroda može bolja, korisnija biti neomeđasena (apsolutna, op. a.) monarhija nego ustavna, republika nego monarhija.«¹²

Ono što se iz ovih Starčevićevih stajališta može zaključiti jest upravo suprotno, da u središtu Starčevićeva zanimanja nije bio pojedinac, nego narod,

¹⁰ N. Bobbio, *Liberalizam i demokracija*, 51.

¹¹ S. Ravlić, *Suvremene političke ideologije*, 96-101.

¹² Blaž Jurišić (sastavio), *Ante Starčević: misli i pogledi. Pojedinac-Hrvatska-svijet*, Zagreb, 1971., 104.

o čijoj koristi i volji ovisi vrijednost nekog državnog uređenja do te mjere da je za Starčevića teoretski bila prihvatljiva i jedna neliberalna, apsolutna monarhija, ako bi to odgovaralo narodnom interesu, odnosno narodnim željama. Za Starčevića je narod predstavljao jedinstvo svih staleža. On je bio svjestan dubokog socijalnog jaza unutar hrvatskoga naroda, činjenice da su »seljanstvo i najniže građanstvo na jednoj, a ostali staleži na drugoj strani, u Hrvatskoj dva neprijateljska življa«. No, u prvom pravaškom programskom spisu iz 1871. godine on je izrazio namjeru svoje stranke »sljubiti ta dva velika življa, i njihove sve dele«, da se »iz pravih muževa svih staleža splete jedan venac za slavu, složi jednu vojsku prosvetljenja i napredka za obranu domovine«. ¹³ Dakle, Starčević je u prvom redu nastupao kao demokrat.

Demokratski svjetonazor u Starčevićevu djelovanju među prvima je još 1911. godine primijetio pravaš-milinovac, svećenik Kerubin Šegvić, koji je u prvom cjelovitom životopisu Starčevića predstavio kao onoga koji je »prvi u Hrvatskoj digao barjak pravoga zdravoga demokratizma.« Ne ulazeći preduboko u ovaj problem, Šegvić je na temelju nekoliko Starčevićevih citata njegov demokratizam odredio kao protivnost egoizmu pojedinaca kada se radi o dobrobiti naroda, kao promicanje dijeljenja časti i položaja »po zaslugama« a ne po rođenju ili imetku, te kao svijest da čitav društveni sustav počiva na radu seljaka, zbog čega »gospoda imaju pravo gospodovati samo, u koliko to puk hoće i odobrava za svoju korist.« ¹⁴

U ovoj posljednjoj odrednici Starčevićeva demokratizma sadržan je i njegov zahtjev za općim izbornim pravom, odnosno Starčevićevo uvjerenje da je »najbolje uređena i najbolje vladana ona država u kojoj svi državljani u uređivanju i vladanju zakonito udioništvuju«. ¹⁵ No, Starčevićev zahtjev za općim izbornim pravom čini se da se odnosio samo na aktivno, a ne i na pasivno izborno pravo, jer je poslije, ostajući pri mišljenju da je »obćenito glasanje svetinja«, ¹⁶ Starčević pisao da je bogato građanstvo podvalilo sirotinji »nauk o demokracii«, odnosno o »vladanju svih bez razlike«, jer nije svaki pojedinac dorastao upravljanju javnim poslovima. »Svi ne mogu upravljati«, pisao je Starčević, »nego se gleda da upravljaju najbolji, versta aristokracie. Ovi, sporazumno s onimi koji su im stvar poverili, mogu dobro upravljati.« ¹⁷

---

¹³ B. Jurišić, *Ante Starčević: misli i pogledi. Pojedinac-Hrvatska-svijet*, 369.

¹⁴ Kerubin Šegvić, *Dr. Ante Starčević: njegov život i njegova djela*, Zagreb, 1911., 242-243.

¹⁵ B. Jurišić, *Ante Starčević: misli i pogledi. Pojedinac-Hrvatska-svijet*, Zagreb, 1971., 210-211.

¹⁶ Ante Starčević, *Ustavi Francezke*, Zagreb, 1889., 180.

¹⁷ A. Starčević, *Ustavi Francezke*, 186-187.

Ovakvo vođenje javnih poslova bila bi svojevrсна mješavina demokratskog i »aristokratskog«, konzervativnog načela, kojom bi se stvorio osoban, klijentelistički odnos između naroda i njegovih zastupnika. Ovom odnosu odgovarao je i Starčeviću prihvatljiv obvezujući mandat narodnih zastupnika, pri kojem je zastupnik u parlamentarnom radu morao slijediti striktno napatke svojih izbornika, kojima je i odgovarao sve do opoziva. O tom reliktu feudalnog razdoblja, koji je bio prisutan i u Rousseauovu učenju, a 1871. godine i u francuskom komunalnom uređenju, bit će riječ poslije.

Između dva svjetska rata Starčević su demokratski svjetonazor uglavnom pozitivno vrednovali hrvatski komunisti. Vaso Bogdanov je o Starčeviću oduševljeno pisao kao o ideologu hrvatskog seljaštva,¹⁸ čime je uz demokratsku, primijetio i konzervativnu crtu Starčevićeva nauka, te je na temelju brojnih Starčevićevih citata isticao njegovu sklonost »potlačenima, slabima, izrabljivanima«; njegovo shvaćanje ključne uloge seljaštva u društvu i zalaganje za poboljšanje gospodarskog stanja ovoga staleža; njegove simpatije prema radnicima, iako nije bio simpatizer komunizma niti je navodno poznao marksističku literaturu; njegovo traženje neovisnosti hrvatske države zbog dobrobiti hrvatskog naroda, a ne zbog države same; njegovo pouzdanje u poštenje i sposobnost običnoga puka nasuprot pokvarenoj i nesposobnoj hrvatskoj društvenoj eliti; te njegovu borbu protiv društvenih povlastica.¹⁹ Za razliku od Bogdanova, August Cesarac je ocijenio da je pravaška stranka bila tipična građanska stranka, koja je, doduše, u svoje vrijeme »stajala na krajnje lijevom krilu tadanjeg našeg političkog života«,²⁰ a Starčević i Kvaternik da su bili »nesumnjivo demokrati«, koji su ipak »premalom uzeli u obzir diktatorsko, lažno i nasilničko obilježje« vladavine Napoleona III.²¹

Cesarcu nije bilo sporno diktatorsko, lažno i nasilničko obilježje sovjetskog boljševičkog režima, njegovo idealno demokratsko uređenje koje se svodilo na jednakost u političkoj obespravljenosti, bijedi i siromaštvu. Napadajući Starčeviću sklonost Napoleonu III., koji se carske titule domogao oslonjen na konzervativno seljaštvo, skršivši političku moć liberalnog građanstva,²² Cesarac je kritizirao upravo konzervativnu komponentu Starčeviću

¹⁸ Jaroslav Šidak, »Prilozi Augusta Cesarca hrvatskoj povijesti XIX. stoljeća«, u: August Cesarac, *Kriza Stranke prava i naši »komunari« 1871.*, Zagreb, 1951., 59.

¹⁹ Vaso Bogdanov, *Ante Starčević i socijalna pravda*, Zagreb, 1937.

²⁰ J. Šidak, »Prilozi Augusta Cesarca hrvatskoj povijesti XIX. stoljeća«, 58-59.

²¹ Vice Zaninović, »Eugen Kvaternik u interpretaciji Augusta Cesarca«, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 4 (1972.), br. 1., 75.

²² Karl Marx, »Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparta«, u: Karl Marx, Friedrich Engels, *Izabrana djela u dva toma*, Tom I., Zagreb, 1949., 290-299.

ćeva demokratizma. Naime, Starčević je hvalio i neliberalnu narav Napoleoneove vladavine, navodeći: »Drugdje se jedno prestolje oslanja poglavito n. p. na novčare, drugo na pojedini stališ, ma Napoleon III. oslanja se na sve Frančeze, i na sve jednako, a gdje je tako, gdje se svakomu državljaninu pruža prilika i sva sredstva za doći do najviših dostojanstva u domovini, gdje svatko može zaslužiti koliko hoće, pa dobiva i uživa koliko zasluži, tu je prava demokratija, tu je prava razumna jednakost.« Hvalio je i monarhističku komponentu u njegovoj vladavini, kritizirajući republikansko uređenje Francuske, odnosno »ruglo republike« kakvo je bilo od 1848. do 1852. godine.²³

U osvrtu na pravaštvo Cesarec je odbacio tvrdnju Strossmayerovih pristaša iz druge polovice 19. stoljeća, da su pravaši u političkom i socijalnom smislu bili prevratnička stranka.²⁴ U razdoblju između dva svjetska rata ova je tvrdnja preživjela među dijelom hrvatske građanske inteligencije liberalnog usmjerenja. Književnik Milutin Cihlar Nehajev je 1922. godine o Starčeviću pisao kao o »nepomirljivom radikalu« i »učeniku teoretičara revolucije«, Montesquieua i Rousseaua. Suprotno navedenoj Starčevićевой izjavi, da njegova stranka počiva na programu ustavne monarhije, Nehajev je na temelju nekoliko Starčevićevih saborskih govora ustvrdio da Starčević »nije nikad mogao obući togu ustavovjernog senatora: osjećao se je i bio tribunom puka.« U tom smislu »taj mnogo spominjani Starčevićev legitimizam« bio je tek varka, ispod koje je virilo »sasvim revolucionarno naziranje o suverenosti naroda, koje je u Francuskoj urodilo republikom.«²⁵

Svoje nazore o Starčeviću Nehajev je 1923. godine razradio u dva članka. U prvomu je Starčevića opisao kao »poglavara jedne sekte«, a ne političara; kao »političkog kalvinovca«; kao nesavjetljivog, krutog političara koji se pretjerano oslanjao na načela zbog čega je vodio neplodnu politiku »negacije«; kao osobu koja je dopustila da ga u politici vodi mržnja; kao onoga koji je pošao od Rousseaua »da kao političar dođe do čistog racionalizma i košturne dosljednosti, podsjećajući u svojoj negaciji i preziru protivnika na onoga Robespierrea koji je iz teze čovjekovih prava dospio do teoretičara pokolja i stvaraoca vjere uma.« Prema Nehajevu, Starčević nije bio demokrat i republikanac modernoga tipa, nego mu je uzor bila rimska republika, »s netajenim simpatijama za snagu Cezara.« U Starčevićевой političkoj ideologiji Nehajev je uočio dva osnovna elementa: »historizam«, koji se očitovao u utemeljenju i opravdanju Starčevićeva nauka u povijesnim zbivanjima, te rasnu

---

²³ Ante Starčević, *Izabrani politički spisi*, izbor i uvodna studija Pavo Barišić, Zagreb, 1999., 150-154.

²⁴ J. Šidak, »Prilozi Augusta Cesarca hrvatskoj povijesti XIX. stoljeća«, 60-63.

²⁵ Milutin Cihlar Nehajev, *Političke siluete*, Zagreb, 2016., 135-142.

teoriju, kojom je Starčević, između ostaloga, negirao postojanje srpskog naroda i koju je primijenio i na svoje političke protivnike. »Rasno hrvatstvo«, smatrao je Nehajev, »vežući se o historijski neoskvrnuti suverenitet naroda, postat (će) napokon idejom pravaštva.«²⁶

U drugomu članku, objavljenom iste godine, Nehajev je Starčevića opisao puno »liberalnije«, drugačije predstavivši bit Starčevićeve ideologije. Sada je kao dva osnovna elementa te ideologije naveo »rasni princip u pogledu na historiju«, pri čemu je Starčevića predstavio kao filozofa povijesti koji povijesno kretanje promatra kroz rasnu prizmu, te njegovu »ustavnost«, koju je na temelju Starčevićeve rasprave *Ustavi Francezke* definirao kao Starčevićevu vjernost načelima Francuske revolucije. Međutim, Nehajev ovoga puta Starčevića nije doveo u vezu s jakobincima, nego je na temelju ove rasprave smatrao da su u revoluciji »njegove simpatije Mirabeau i Sieyes«.²⁷ U kasnijem, postrevolucionarnom razdoblju francuske ustavne povijesti kaže da Starčević nije bio simpatizer republikanaca »jer predviđa oligarhiju visoke financije koja će zavladati republikom«, a nije bio niti »ideolog apsolutnog suverenstva mase«, nego je bio tek načelni protivnik kraljeva apsolutizma, te »održavanje parlamentarno donesenih zakona postavlja vrhovnim načelom, a 'socijalni kontrakt' (društveni ugovor, op. a.) u ustavnoj formi apsolutnom dogmom.«²⁸

* * *

Potrebno je ispitati u kojoj mjeri historicizam i rasno učenje, nesumnjivo prisutni u Starčevićevu nauku, imaju dodirnih točaka s Rousseauovim naukom, na kojem je prema Nehajevu, ali i prema nekim drugim piscima o kojima će poslije biti riječ, navodno počivao Starčevićev politički svjetonazor. Rousseau je predstavljao vrhunac prosvjetiteljske misli, koja se nije obazirala na povijesno zbivanje i povijesne osobitosti, nego je spoznaju temeljila na univerzalnim načelima uma apstrahiranim od svake posebnosti, jednakima za sve ljude i za sva vremena. Od 19. stoljeća i pojave historicizma kao filozofske misli temeljni izvor spoznaje postala je povijest s konkretnim, povijesnim narodima kao njezinim nositeljima, čime se promijenilo i shvaćanje države. Od

²⁶ M. C. Nehajev, *Političke siluete*, 116-134.

²⁷ Honoré Gabriel Riqueti de Mirabeau je bio zagovornik ustavne monarhije, a Emmanuel Joseph Sieyes prešao je put od zagovornika ustavne monarhije do republikanaca. U ovoj raspravi Starčević njih dvojicu hvali zbog djelatnosti u prvom revolucionarnom razdoblju, u razdoblju ustavne monarhije. Da su se njihovih uputa držali povlašteni staleži, smatra Starčević, »stvar bi bila u miru i bolje obavljena«. A. Starčević, *Ustavi Francezke*, 183.-184.

²⁸ M. C. Nehajev, *Političke siluete*, 143-153.

države kao svrsishodnog proizvoda razumnih pojedinaca vratilo se na stare postavke, prema kojima se država nije shvaćala kao puki zbroj pojedinaca, nego kao nadređena osobnost, koja daje smisao osobnosti pojedinca.²⁹

U Starčeviću nauku povijest je bila prvorazredan izvor spoznaje. Poznato je njegovo utemeljenje hrvatske nacionalne politike na hrvatskom državnom pravu, koje je počivalo na povijesnim vrelima,³⁰ a poznat je, primjerice, i njegov govor iz 1866. godine, u kojem navodi: »Izvan povestnice, izvan života, ništa nepriznajem za siguran, za stalan temelj politike. Ostali temelji, cerpljeni otkuda komu drago, po mojemu sudu, nisu, nemogu biti drugo nego pokušaji.«³¹ Što se tiče Starčevićeva shvaćanja države, hrvatski filozof Pavo Barišić ističe da Starčević nije prihvaćao isključivo novovjekovno shvaćanje države, nego i određene elemente »starinskog« shvaćanja, primjerice, uvjerenje da život u državi ne znači ograničenje, nego afirmaciju ljudske osobnosti,³² što je, kako smo vidjeli, bitna oznaka organicističkog shvaćanja države i elementarni dio konzervativne misli. Ovo shvaćanje dio je i Starčevićeva uvjerenja da je pojedinac proizvod svoga naroda, odnosno da bio pojedinac »velik kako mu drago, narod koji ga je rodio i velikim učinio još je veći od njega.«³³

U Starčeviću učenju nema traga društvenom ugovoru kako ga je zamislio Rousseau, koji tvrdi da se slobodni pojedinci društvenim ugovorom udružuju u »političko tijelo«, »državu«, odnosno u »narod«, koji je suveren i čija je suverenost neotuđiva, neprenosiva i nedjeljiva. Prema Rousseauu, suverenost pripada isključivo zakonodavnoj vlasti, iz koje izvire izvršna vlast kao podređena vlast, pa Rousseau smatra da se odnos između suverena (naroda) i vladara ne utvrđuje ugovorom, nego nekim nižim pravno-političkim činom.³⁴ Starčević nije koristio teoriju društvenog ugovora u stvaranju hrvatskog naroda i države, nego je smatrao da narodi potencijalno postoje oduvijek, odnosno da nastaju kada se iz anonimne mase afirmiraju pod vlastitim narodnim imenom³⁵ te da su se Hrvati kao već formiran narod u 7. stoljeću pojavili na ovim prostorima, na kojima su osnovali državu u borbi s Avari-

---

²⁹ Julije Makanec, *O podrijetlu i smislu države*, Zagreb, 1939., 63-66.; Julije Makanec, *Razvoj državne misli od Platona do Hegela*, Zagreb, 1943., 169-173.

³⁰ O tomu vidi primjerice: Božidar Murgić, »Hrvatski nacionalizam Ante Starčevića«, u: *Dr. Ante Starčević: o 40. obljetnici smrti*, Split, 1992., 91-108.

³¹ Ante Starčević, *Djela, Knjiga I.: Govori*, Zagreb, 1893., 63.

³² Pavo Barišić, *Filozofija prava Ante Starčevića*, Zagreb, 1996., 29.

³³ B. Jurišić, *Ante Starčević: misli i pogledi*, 207.

³⁴ Jean Jacques Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima. Društveni ugovor*, 91-182.

³⁵ Ante Starčević, *Bi li k Slavstvu ili ka Hrvatstvu?*, Zagreb, 1867., 7, 10.

ma. Svjestan svih stoljetnih miješanja Hrvata s brojnim starosjediocima, kao i s brojnim kasnijim pridošlicama, Starčević je u svojem 19. stoljeću Hrvate ipak smatrao zajednicom povezanom krvlju, jezikom i prošlošću.³⁶ Za razliku od Rousseaua, koji nije prihvaćao mogućnost ugovora između naroda i vladara, Starčević je odnos između hrvatskog naroda i vladara iz kuća Habsburga u prvome redu temeljio na Cetinskom ugovoru iz 1527. godine, koji je tumačio kao hrvatski ustavni, vrhovni zakon, kojim su utanačene međusobne obveze, prava i dužnosti između hrvatskog naroda i vladara, te kojim je hrvatskom narodu dano pravo da u slučaju vladareve povrede ugovora istupi iz toga odnosa.³⁷

I Rousseau je predviđao mogućnost raskida društvenoga ugovora, a u tom bi se slučaju u izvorno stanje prirodne slobode vraćali pojedinci. Prema Starčeviću učenju, raskidom ugovora s vladarom u svoje izvorno povijesno stanje, u samostalnu hrvatsku državu, vratio bi se hrvatski narod. Dakle, univerzalističko prema individualističkom načelu. Zato griješe i oni koji Starčeviću (i Kvaternikovu) učenje o pravu hrvatskog naroda na raskid ugovora s vladarom nedvojbeno povezuju s Rousseauovim utjecajem.³⁸ To je pitanje u europskoj povijesti postojalo od srednjega vijeka, a bilo je sadržano i u državopravnoj borbi hrvatskoga plemstva, putem koje ga je i Starčević mogao naslijediti.³⁹ U Starčeviću politici općenito je primjetan kontinuitet, pa otud primjerice i njegovo oštro suprotstavljanje vladarevoj samovolji i dinastičkim strankama u Hrvatskoj, a snošljiv odnos prema mađaronima i Ma-

³⁶ Mislav Gabelica, *Pravaštvo u Požeškoj županiji (1895.—1914.)*, Zagreb, 2020., 12-17.

³⁷ Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973., 48. Starčević je podsjećao da Cetinskim ugovorom Hrvatska nije postala nasljednom monarhijom, nego da svaki novi vladar pri dolasku na hrvatsko prijestolje obnavlja taj ugovor s hrvatskim narodom putem krunidbene diplome. B. Jurišić, *Ante Starčević: misli i pogledi*, 76-79.

³⁸ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 48.; Pavo Barišić, *Filozofija prava Ante Starčevića*, 31-32.

³⁹ Među hrvatskim se plemstvom nezadovoljstvo habsburškom kućom pojavilo vrlo brzo po izboru nadvojvode Ferdinanda za hrvatskoga kralja, već tijekom 1527. godine. To je nezadovoljstvo bilo uzrokovano neispunjenim obećanjima koje je Ferdinand zadao hrvatskom plemstvu prilikom svoga izbora za kralja. Pritom se novoizabranoga kralja podsjećalo da Hrvatskom nije zavladao silom nego privolom hrvatskoga plemstva, koje mu je predlagalo «neka im vrati pismo kojim su mu pred njegovim opunomoćenicima u Cetinu 1. siječnja 1527., nakon što su ga izabrali za vladara, prisegli na vjernost, a oni će njemu vratiti njegova pismena obećanja.» Drugim riječima predlagali su mu raskid ugovora. Anđelko Mijatović, *Zrinsko-frankopanska urota*, Zagreb, 1992., 11-18. Kraljeva neispunjena obećanja zadana hrvatskomu plemstvu bila su uzrokom i protuhabsburške urote hrvatskih velikaša, Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana, 1671. godine. *Isto*, 64.-65. O pravaškom kultu Zrinskog i Frankopana i značenju toga kulta za pravašku ideologiju, vidi: M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 33-34., 124.-125., 248-252.

darima, koje je s Hrvatima vezao povijesni pravni temelj.⁴⁰ To je ta konzervativna, tradicionalna crta Starčevićeve politike, kojom se on u novim okolnostima i na demokratskom temelju nastavljao na staru politiku hrvatskoga plemstva.

Ugovorni odnos između naroda i vladara pretpostavlja njihovu ravnopravnost u kreiranju državne volje, odnosno podjelu vlasti. Načelo diobe vlasti, čiji je glavni predstavnik bio francuski politički teoretičar Montesquieu, bilo je jedno od liberalnih načela, kojima se trebala ograničiti vladareva samovolja radi obrane individualnih prava pojedinaca.⁴¹ Kako je već rečeno, za Rousseaua je suveren isključivo čitav narod, a nikako pojedinac, niti manja ili veća skupina građana. Suverenost je nedjeljiva i očituje se jedino u činu donošenja zakona, a ne i u vladanju, koje se temelji na primjeni zakona. Budući da je za Rousseaua suverenost i neprenosiva, u donošenju zakona treba sudjelovati izravno sav narod, a ne njegovi zastupnici, čime se Rousseau izjasnio ne samo kao protivnik diobe vlasti, nego i kao protivnik parlamentarnog sustava. Rousseau je naknadno ipak prihvatio ideju narodnog zastupstva, ali uz uvjet da zastupnici budu vezani obvezujućim mandatom,⁴² institucijom karakterističnom ponajprije za feudalno razdoblje, čime je zastupnik pri parlamentarnom radu morao slijediti striktno naputke svojih izbornika, kojima je i odgovarao sve do svoga opoziva.⁴³

U razdoblju nakon Rousseaua pojam narodnog suvereniteta ušao je u ustave mnogih država, te je postao predmetom obrade znanstvene literature. Pritom su se određenja ovoga pojma u različitim elementima razlikovala od Rousseauova određenja. Tako su se tim pojmom pokrivali državni sustavi u kojima nije bilo općeg prava glasa, kao i oni u kojima je danas uobičajeno vidjeti ostvarenje narodnog suvereniteta: u kojima je uveden parlamentarni sustav s predstavničkim, slobodnim mandatom zastupnika, gdje je zastupnik tek formalno odgovaran cjelokupnom narodu; te oni u kojima je provedena ustavna trodioba vlasti.⁴⁴

Kako smo vidjeli, Nehajev je u drugom članku iz 1923. godine, utemeljenom na raspravi *Ustavi Francezke*, o Starčeviću pisao da nije bio ideolog »apsolutnog suverenstva mase«, te da su mu kao protivniku kraljeva apsolu-

---

⁴⁰ Milutin Nehajev, *Rakovica: o 60. godišnjici smrti Eugena Kvaternika*, Zagreb, 1932., 140-144.

⁴¹ Ivo Krbek, *Dioba vlasti*, Zagreb, 1943., 8-19.

⁴² E. Huseinspahić, »Francuska revolucija i Rusoizam«, 172.

⁴³ O naputcima za zastupnike Skupštine državnih staleža izabrane 1789. godine vidi: A. Soboul, *Francuska revolucija*, 93-96.; A. Starčević, *Ustavi Francezke*, 11-13.

⁴⁴ Juraj Andrassy, *Kritički pogledi na teoriju o narodnoj suverenosti*, Zagreb, 1927., 20-26.

tizma svetinje bile parlamentarizam i ustavnost. Za Rousseaua bi i parlamentarizam i ustavnost bili kršenje apsolutnog suvereniteta naroda, no nije to ono što je Nehajeva potaknulo na takav zaključak o Starčeviću. Ono što ga je na to nagnalo nalazilo se pri kraju rasprave, gdje se Starčević izravno dotaknuo pitanja o narodnom suverenitetu kako se ono provodilo u praksi: posredstvom narodnih zastupnika koji nemaju obvezatan mandat, te koji za svoj saborski rad ne odgovaraju svojim izbornicima, nego formalno cjelokupnom narodu. Prema Starčeviću, ovakvim načinom načelo narodnog suvereniteta »nije provedeno kako bi trebalo«, nego je potrebno uvesti imperativni mandat za zastupnike. Tako bi »vlada morala unapred, prije izborah proglasiti kakove će zakone saboru predložiti«, a »kandidati bi morali pred izbornici razložiti jesu li, kako su, i zašto su za te predloge ili proti njima.« Nakon izbora »zastupnici bi morali biti obvezani raditi po izjavah na koje su izabrani tako, da ako nerade, ili ako rade protivno, oni taj čas prestaju biti zastupnici, i padaju pod tešku podepsu, jer su pogazili zadanu reč, jer su se svojim ovlaštenjem izneverili, jer su punomoć izgubili.« Prije izbora kandidati bi morali izbornicima predočiti zakone koje će predlagati kao zastupnici, a nastane li kakvo značajno nepredviđeno pitanje, sabor bi se morao odgoditi dok zastupnici ne dogovore s izbornicima stajalište o tom pitanju.⁴⁵

Zbog ovakvog stajališta o načinu zastupanja volje birača, zbog Starčevićeve »konstrukcije (koja) više odgovara prilikama feudalne staleške države, nego li zahtjevima moderne demokracije«, i hrvatski pravnik Juraj Andrassy, za koga je Rousseau predstavljao vrhunac teorije narodnog suvereniteta, ubrojio je Starčevića »među protivnike narodne suverenosti«, ne spominjući da je takav način zastupanja prihvaćao i Rousseau.⁴⁶ Isto tako Andrassy nije spomenuo ni da je imperativni mandat u Starčevićevo vrijeme nakratko oživio i u francuskom komunalnom uređenju 1871. godine.⁴⁷

Dakle, Starčevićovo shvaćanje države i njezina postanka, utemeljeno na povijesti, razlikuje se od Rousseauova shvaćanja, utemeljenog na apstraktnom filozofiranju. Dok Rousseau tvrdi da pojedinac prethodi državi (narodu), koju stvara kao nužno zlo radi zaštite svojih probitaka, Starčević ističe da narod (država) prethodi pojedincu i daje mu vrijednost. Dok Rousseau izričito odbacuje mogućnost ugovora naroda (suverena) s izvršiteljem zakona (vladarom), koji bi krnjio narodni suverenitet, Starčevićeva politika temelji se na stvarnom ugovoru između hrvatskog naroda (plemstva) i vladara, koji se

⁴⁵ A. Starčević, *Ustavi Francezke*, 179-181.

⁴⁶ J. Andrassy, *Kritički pogledi na teoriju o narodnoj suverenosti*, 42-43.

⁴⁷ K. Marx, »Građanski rat u Francuskoj«, u: K. Marx, F. Engels, *Izabrana djela u dva toma*, 471.

tumačio kao hrvatski ustav na temelju kojega hrvatski narod i njegov vladar ravnopravno obnašaju vlast u hrvatskoj državi. U tom smislu Starčevićovo učenje mogli bismo nazvati tradicionalnim, konzervativnim učenjem oplemenjenim demokratskim načelom narodnog suvereniteta. U tumačenju i provedbi načela narodnog suvereniteta Starčević se razlikuje od Rousseaua te se u tomu Starčević uglavnom priklanja rješenjima svojstvenima liberalizmu (ustavnost, dioba vlasti, parlamentarizam), a s Rousseauom se, kako se čini, susreće tek na konzervativno-demokratskom polju (imperativni mandat).

Preostaje nam proučiti, prema Nehajevu drugi bitan čimbenik Starčevićeve ideologije, njegovu rasnu teoriju. Prema Rousseauu ljudi su nejednaki prema prirodnim svojstvima: zdravlju, snazi, intelektu i moralnim osobinama. Politički, pravno i prema društvenom položaju, oni su u prirodnom stanju jednaki, no prelaskom u društveno stanje oni i po tim obilježjima postaju nejednaki. Pritom Rousseau odlučno odbacuje tvrdnje da društvena i politička nejednakost počiva na prirodnim nejednakostima, odnosno da društvena i politička superiornost pojedinaca počiva na njihovoj prirodnoj superiornosti.⁴⁸ Prema rasnom učenju, određene ljudske skupine, odnosno dijelovi naroda, narodi ili više naroda, od drugih se skupina primarno razlikuju prema nasljednim tjelesnim osobinama, što podrazumijeva zajedničko porijeklo ovih skupina. Od polovice 19. stoljeća u nekim se oblicima ovoga učenja, uz nasljedne tjelesne osobine, kao rasno svojstvo i dokaz zajedničkog porijekla neke skupine počeo uzimati i zajednički jezik. Različit od rasnog učenja, ali na njemu utemeljen, jest rasizam, učenje o nejednakosti ljudskih rasa u vrijednosnom smislu, odnosno učenje da su neke ljudske skupine zbog svojih rasnih osobina superiorne drugima, zbog čega imaju pravo i dominirati nad njima.⁴⁹ Dakle, rasno učenje koje konstatira biološku, prirodnu razliku među ljudskim skupinama bilo bi analogno prirodnoj nejednakosti među pojedincima, koju Rousseau prihvaća, a rasizam bi bio analogan povezanosti političke i socijalne superiornosti pojedinaca s njihovom prirodnom superiornosti, što Rousseau odbacuje.

U rasno bi učenje, dakle, spadalo i uvjerenje o narodu (naciji) kao zajednici istoga porijekla, jezika i zajedničke kulture. To je takozvani »istočni ili etnički model nacije«, koji se javlja nasuprot »zapadnoga ili građansko-teritorijalnog modela nacije«, a predstavlja zajednicu koja se dobrovoljno pokorava istim zakonima i institucijama u granicama danog teritorija.⁵⁰ Prema

---

⁴⁸ J. J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima. Društveni ugovor*, 29.

⁴⁹ Tomislav Jonjić, »Rasno učenje i eugenika u hrvatskim zemljama do sredine 1930-ih godina«, *Pilar*, god. X. (2015.), br. 19., 15-47.

gornjoj definiciji rasnog učenja i rasizma, jasno je da neka nacija, formirana na »etničkom modelu« ne mora ujedno biti formirana i na uvjerenju u svoju superiornost drugim nacijama. Švedski povjesničar Rudolf Kjellén (1864.—1922.) smatrao je da nacije ne počivaju na »rasnom jedinstvu«, »krvnom srodstvu«, odnosno »zajedničkom podrijetlu«, pri čemu je ove pojmove definirao kao uvjerenje o rasnoj čistoći. Umjesto toga tvrdio je da su sve nacije nastale u povijesnom razvoju miješanjem različitih rasnih čimbenika. No, on pri tom nije prihvaćao »građansko-teritorijalni model nacije«, nego je ostao na »biologijskom gledištu« te je naciju promatrao kao »etnički individuum«, odnosno kao kolektivnu osobnost, tjelesno i duhovno različitu od svih drugih nacija, koja svoju osobitost duguje jedinstvenoj mješavini svojih rasnih elemenata. S priljevom novih rasnih čimbenika u nacionalnu jezgru preobražava se nacionalna osobnost, a ovaj »biologijski proces« završen je kada se pretvara u politički i kada narod, svjestan svoje osobitosti i osobnosti, postavi zahtjev za svojom državom.⁵¹

Ruski filozof Nikolaj Berdjajev (1874.—1948.), koji je u židovskom narodu vidio svojevrstan prauzor nacije, odredio je naciju kao »jedinstvo istorijske sudbine«, te takvu definiciju nije dovodio u vezu s državom, nego s rasno određenim narodom kao čimbenikom jedinstvene povijesne sudbine. On formiranje povijesnih naroda, njihov izlazak iz »prirodnog rasnog kaosa« smatra rezultatom rasnog miješanja, a tek takav, rasno izmiješan narod može postati subjektom povijesti, »istorijskom individualnosti«, čimbenikom jedinstvene povijesne sudbine, nacijom. Na tu sudbinu, prema Berdjajevu, rasno naslijeđe čimbenika koji formiraju povijesni narod »igra ogromnu ulogu.«⁵²

I Starčević je smatrao da je »svaki narod smesa različitih narodah, različne krvi«, te da se »o nijednom Hrvatu nemože reći, da neima kervi, n. p. rimske, ili grčke, ili koje barbarske, a može se reći, da danas neima nigde same i čiste kervi Hervatah iz VII. veka, kako ni one od nijednoga naroda iz onoga doba« te ni on pritom nije prihvatio, barem ne isključivo,⁵³ »građansko-te-

⁵⁰ S. Ravlić, *Suvremene političke ideologije*, 202-204. Prema ovoj teoriji etnički model nacije bio bi svojstven srednjoj i istočnoj Europi, a građanski model navodno uljudenijem Zapadu. Nasuprot tomu, prema Tomislavu Jonjiću, »rasna i rasistička shvaćanja« svoj su prvi i najtrajniji zamah imali u protestantskim zemljama: Njemačkoj i Engleskoj, a nakon Francuske revolucije i u sekulariziranoj Francuskoj, i to kod autora koji su se u raznim oblicima distancirali od konzervativnog, kršćanskog svjetonazora. T. Jonjić, »Rasno učenje i eugenika«, 22-23.

⁵¹ Rudolf Kjellén, *Država kao oblik života: suvremena teorija o državi*, Zagreb, 1943., 93-111.

⁵² Nikolaj Berdjajev, *Filozofija nejednakosti*, Beograd, 1990., 75-77.

⁵³ Suprotno vidi primjerice u: P. Barišić, *Filozofija prava Ante Starčevića*, 55-56.

ritorijalni model nacije«, nego je ostao pri etničkom modelu. I Starčević je smatrao da je (hrvatski) narod etnički individuuum sastavljen od različitih rasnih čimbenika, no za razliku od Kjelléna, koji to barem nije spominjao, Starčević je smatrao da među rasnim čimbenicima koji sačinjavaju (hrvatski) narod, postoji jedan koji je superioran drugima. U hrvatskom slučaju to je bio hrvatski rasni čimbenik, »sol ili kvas« koji su tijekom asimilacije prvih Hrvata sa starosjediocima i kasnijim pridošlicama, »obuzeli svu hranu«. To je bio državotvoran, »gospodujući« čimbenik, koji je poput glavne rijeke davao identitet svomu toku, a u tu su se rijeku ulijevali pritoci, koji nisu mijenjali taj identitet. Inferioran rasni čimbenik, »nečista krv«, bio je takozvani slavosrpski, pod kojim nazivom Starčević nije podrazumijevao određen narod s vlastitim narodnim imenom i narodnom tradicijom, nego ostatke različitih naroda, koji su se bez vlastitog identiteta stoljećima valjali po hrvatskim zemljama i ženidbama se asimilirali s Hrvatima, prihvaćajući i njihov jezik, da bi se u novije vrijeme tamo gdje su bili jače koncentrirani i manje asimilirani javili pod srpskim imenom. Budući da je naciju gradio na etničkom temelju i smatrao da Srbi u prošlosti nisu bili narod, Starčević je negirao njihovo nacionalno postojanje, smatrajući ih dijelom hrvatske nacije. Unutar tako određene hrvatske nacije hrvatski rasni čimbenik bio je nositelj pozitivnih nacionalnih osobina, a slavosrpski, koji se nalazio i među onima koji su se smatrali Hrvatima, bio je nositelj negativnih nacionalnih osobina.⁵⁴

Dakle, u Starčevićevu učenju postoji elemenat rasizma, uvjerenje da unutar povijesno formirane hrvatske nacije postoje rasno uvjetovani vrijednosno nejednaki dijelovi. Inferioran rasni čimbenik prevladavao bi kod Srba, koje je Starčević smatrao dijelom hrvatske nacije, te kod onih Hrvata koji su se, bilo zbog uvjerenja bilo zbog materijalne koristi, protivili slobodi hrvatskog naroda, odnosno pravaškom nacionalno-političkom programu. U tom dijelu svoga učenja Starčević se i izravno konfrontirao s Rousseauom, pa je uspoređujući Aristotelovo stajalište, »da ima ljudi od narave sužanja«, s Rousseauovim stajalištem da su ljudi »od narave svi jednaki« a da je ropski mentalitet samo društveno uvjetovan, stao uz Aristotela. Tvrdio je da bi uz njega, »da bude poznavao slavosrbe«, stao i sam Rousseau.⁵⁵ Ipak, u Starčevićevoj rasnoj teoriji nedostaje bitan čimbenik rasizma, namjera dominacije nad rasno inferiornim skupinama. Naime, aristokratsko načelo sadržano u Starčevićevu rasnom učenju nije služilo legitimiranju hijerarhijski strukturiranog društvenog sustava, u kojem bi rasno vrjedniji pojedinci ili skupine uživali veća prava i zauzimali viši društveni položaj unutar hrvatske nacije, nego,

---

⁵⁴ M. Gabelica, *Pravaštvo u Požeškoj županiji (1895.—1914.)*, 12-21.

⁵⁵ Pavo Barišić, *Ante Starčević. Ideali slobode i prava*, Zagreb, 2022., 57.

naprotiv, afirmaciji jedinstva hrvatske nacije obezvrjeđenjem srpske i jugoslavenske nacionalne ideje. Utoliko ovo učenje ima svoju duhovnu dimenziju, te se stvara dojam da Starčevićeva slavosrpska teorija nema rasnu konotaciju, nego da Starčević smatra da je između Hrvata i Srba, kao i između pravaša i jugoslavenski orijentiranih Hrvata bitna razlika u ideji.

* * *

Krajem 1930-ih godina pojavila se ocjena i o prvenstveno konzervativnom karakteru Starčevićeva učenja. Reagirajući na stajališta ponajprije liberalnih krugova, da se Starčević još u mladosti odvojio od vjere »jer je čitanjem i razmišljanjem postao potpuni liberal«,⁵⁶ odnosno da je bio vjerski skeptik, koji je »po svojim nazorima o religiji sasvim pod uplivom prosvjetne literature francuske« i kojem je hrvatski nacionalizam bio »iznad civilizacije kršćanstva«,⁵⁷ hrvatski katolički intelektualac, Dušan Žanko, 1938. godine Starčevića promatra iz sasvim drugog kuta te poriče njegov modernitet. Žanko je zanemario rasno (etničko), kao i »uskogrudno« stranačko-političko značenje Starčevićeva pojma »Slavosrb«, ustvrdivši da je Starčević tim pojmom označio duhovnu pojavu, »tip hrvatskoga malograđanina«. Pritom Žanko pojam »malograđanin« nije tumačio u klasnom, marksističkom smislu, nego kao pripadnika »gnjusnog carstva koje uništava istinsku veliku kulturu«, kao »čovjeka materijalista«, »egoista«, kao sužnja po sužanjskom mentalitetu i po »duhovnom i bitnom (ontološkom) svrstavanju uz sužanjstvo.« U tom smislu Žanko je Starčevića ubrojio među »moraliste«, filozofe i pisce koji ocjenu svijeta temelje na strogim moralnim načelima. Pritom je Starčevićev moral odredio kao »u biti svojoj kršćanski« te je Starčevića smatrao »spiritualističkim kršćanskim tipom, koji je u biti protivan materijalističkom poimanju kulture«, i »kolikogod ga smatrali učenikom francuskih nacionalista,olikogod mu čak šarlatanski podmećemo antikršćanski stav, Starčevićev kulturni ideal nije antropocentričnost, humanizam zatvoren sam u sebe«, nego mu je cilj bio »spasiti duhovni poredak vrednota, oslonivši se na teocentrični princip života.«⁵⁸

Na Nehajevu tvrdnje da je Ante Starčević bio jakobinac i prikriiveni republikanac, nakon Drugog svjetskog rata reagirao je hrvatski jezikoslovac Tomislav Ladan. On se složio s Cesarčevom ocjenom, da su pravaši svojedobno bili krajnje lijeva hrvatska građanska stranka, no smatrao je da je takav položaj stranka zauzela djelujući prvenstveno na konzervativnim načeli-

⁵⁶ M. C. Nehajev, *Političke siluete*, 120.

⁵⁷ M. Nehajev, *Rakovica*, 51.

⁵⁸ Dušan Žanko, »Ante Starčević kao moralist«, u: Dušan Žanko, *Svjedoci*, Barcelona—München, 1987., 67-85.

ma. Ladan je tvrdio da je Starčević nauk bio »na temelju povelja, listina, povijesnih ugovora« Hrvatskoj vratiti oblik i prava koja je imala 1527. godine u trenutku izbora Ferdinanda I. Habsburga za hrvatskoga kralja. U Starčeviću nauku da je bilo »modernističkih« elemenata, no da je on ponajprije bio tradicionalist, konzervativac. »Zaljubljen je u prošlost, u povelje, ugovore, drevne zakone. Temeljiti je legitimist jer je unutar legitimističke Monarhije to jedino mogao i biti.« Starčević da se nadahnjivao tekovinama Francuske revolucije, »ali zagovara borbu isključivo na temelju povijesnih prava.« U saborskim govorima i člancima sam je Starčević svoj program, »da sve javne posle naše domovine rešavaju i uređuju sami naš narod kroz sabor i naš kralj«, izričito nazivao konzervativnim te je bio »korjenit demokrat«, ali i simpatizer »prosvijećene kraljevine«, smatrajući »da nikada nije bilo i da ne može biti demokratske republike, nego da to može biti samo monarkija.« Republike su uvijek aristokracije, »i samo monarkija može, ne pazeći na nikakove slojeve, vrsne muže iz svega naroda probirati, javnim službama odlikovati i nadarivati.«⁵⁹

Za razliku od Ladana, koji je isticao konzervativni karakter Starčevićeva učenja, hrvatska marksistička historiografija se nakon Drugog svjetskog rata držala ocjene, koju su o Starčeviću dali prijeratni komunisti, te je isticala demokratski karakter njegova učenja. Analizirajući raspravu Ustavi Francezke, Mirjana Gross, koja je za razliku od Žanka, prema svojem svjetonazoru, Starčevića smatrala »malograđanskim ideologom«, ustvrdila je da je Starčević bio simpatizer jakobinaca jer je »shvatio da su oni dovršili zadaću revolucije i dali čvrstu podlogu jedinstvenoj francuskoj naciji i građansko-demokratskom društvu.« Simpatizirajući jakobince Starčević da ipak nije bio načelni republikanac, jer je »mrzio (francuske) republikance od njihove pojave 1848.«, a ove opet nije mrzio kao načelni monarhist, nego jer su bili predstavnici bogatog, liberalnog građanstva i odgovorni za klasne sukobe u društvu, koji su razarali jedinstvo nacije. S druge strane, iako je prepoznavao ozbiljnost radničkog pitanja i podupirao dio radničkih zahtjeva, primjerice zahtjev za općim pravom glasa i pravo na štrajk, Starčević se protivio socijalizmu, ograničenju slobode tržišta i upletanju države u uređenje odnosa između radnika i poslodavaca.⁶⁰

Gross je pravašku ideologiju smatrala tipičnom europskom »romantičkom nacionalno-integracijskom ideologijom«, čiji je dio bio i historicizam. Ona je kao čimbenike koji su dali osnovnu boju pravaškoj ideologiji istak-

---

⁵⁹ Tomislav Ladan, »Ante Starčević«, u: *Ante Starčević. Politički spisi*, (izbor Tomislav Ladan), Zagreb, 1971., 18-25.

⁶⁰ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 256-260.

nula povijesno iskustvo hrvatskog naroda i ideje Francuske revolucije, a od mislioca posebno je istaknula znatan utjecaj J.-J. Rousseaua na pravašku ideologiju. Pritom je isticala da pravaški ideolozi, Starčević i Kvaternik, nisu prihvaćali veći dio Rousseauove koncepcije društvenog ugovora, primjerice njegov ugovor »društvenog tijela sa svakim svojim članom za prijelaz čovjeka iz prirodnog u društveno stanje, niti interpretaciju jedinstva vlasti i odbacivanje reprezentativnog sistema,« nego »samo jedan njegov dio koji se odnosio na vladara, a mogao se na novom stupnju uskladiti s tradicijom hrvatskog plemstva«, a to je bilo pravo na raskid društvenog ugovora.⁶¹ No, kako smo vidjeli, niti je društveni ugovor za Starčevića i Rousseaua imao isto značenje niti su bile iste političko-pravne posljedice njegova raskida, pa nije nužno ni da je Rousseauovo učenje u tom slučaju nadahnulo Starčevića, osobito zato što se pravo na raskid toga ugovora moglo, kako navodi Gross, i »uskладiti s tradicijom hrvatskog plemstva«.

Ni ostali dijelovi Rousseauova učenja, koji su navodno u određenoj mjeri utjecali na pravaški nauk, ne opravdavaju tvrdnju o znatnom Rousseauovu utjecaju na pravašku ideologiju. U tom kontekstu Gross je spomenula »Rousseauovo učenje o prirodnom pravu čovjeka na slobodu«, koje je moglo »biti poticaj Starčeviću odricanju ljudskih kvaliteta i pripadnosti naciji onima koji nisu prihvatili pravaški nauk, koji je, kako je tvrdio, jedini vodio prema slobodi hrvatskoga naroda.«⁶² Riječ je, dakako, o Starčeviću učenju o Slavosrbima, pojmu za koji i sama autorica, za razliku od Žanka, navodi da je Starčević njime označavao Srbe i korumpirane, nemoralne Hrvate, svoje političke protivnike,⁶³ a kojim se učenjem, kako smo vidjeli, Starčević izričito suprotstavio Rousseau. Na kraju Gross tvrdi da se Starčević argumentima državnoga prava služio djelomično i iz pragmatičnih razloga zbog djelovanja unutar konzervativne Monarhije, koja je odbacivala načelo prirodnog prava naroda na samoodređenje, a priznavala samo zahtjeve povijesnih naroda utemeljenih na zakonima i ugovorima,⁶⁴ te da je u Starčevića kao »sljedbenika ideja Francuske revolucije« i »kao učenika Rousseaua«, ispod državnog prava uvijek virilo i prirodno pravo naroda na samoodređenje.⁶⁵ No, činjenica jest da su njegov program i njegovo učenje, čitav smisao njegove političke filozofije bili utemeljeni na državnom pravu, koje se temeljilo na povijesnim izvorima, te ostaje dojam da je tvrdnja o prirodnom pravu kao Starčeviću latentnom

⁶¹ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 9-14.

⁶² M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 13.

⁶³ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 147-148.

⁶⁴ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 6., 95-96.

⁶⁵ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 211.

načelu imala istu svrhu kao nekadašnja Nehajeva tvrdnja o Starčeviću prikivenom republikanstvu. Naime, da se isticanjem toga prava kao, ponajprije, liberalnog načela Starčevića što više odvoji od konzervativne misli.

Nije jasno iz kojeg je to dijela Starčevićeva učenja virilo prirodno pravo. Vidjeli smo da je Starčević povijest smatrao temeljnim izvorom spoznaje i djelovanja, te da je politički dio svoga programa, zahtjev za hrvatskom državnom neovisnošću pod njezinim zakonitim vladarom, temeljio isključivo na povijesno utemeljenom državnom pravu. On je mogao intimno uvažavati prirodno pravo na samoodređenje naroda i mogao se služiti argumentima državnoga prava, pa isključivo i iz pragmatičnih razloga, no to bi samo bio pokazatelj da njemu nije bilo bitno kako doći do cilja, stvaranja neovisne hrvatske države, odnosno da su za njega svjetonazorska pitanja bila drugorazredna. Osim toga, upravo se kod njegovih političkih protivnika puno jasnije vidi da su se u opravdanju svoje politike koristili i argumentima prirodnog prava, koji su virili ispod državnog prava. Političari jugoslavenske orijentacije iznoseći političke zahtjeve vrhovima Monarhije pragmatično su se koristili argumentima hrvatskoga državnog prava, a za unutrašnju upotrebu, u nacionalnom pogledu ovo su načelo usklađivali s prirodnim pravom naroda na samoodređenje i unutar jedinstvenog hrvatskog političkog naroda kao nositelja hrvatskog suvereniteta, uz hrvatsku priznavali i nacionalnu posebnost srpskoga naroda.⁶⁶

Pojam političkog naroda potječe iz feudalne tradicije kada se tim pojmom označavalo plemstvo nasuprot obespravljenom puku, a prema Mirjani Gross, u Hrvatskoj se taj pojam, proširen na sve stanovništvo, održao tijekom čitavog 19. stoljeća u službi izgradnje nacionalne svijesti »na temeljima državnopravne tradicije«.⁶⁷ Mirjana Gross se slaže da je Starčević polazio od jedinstvene hrvatske nacije, no ističe da je on nije temeljio na etničkom modelu, nego da je poistovjećivao pojam hrvatskog političkog naroda, proširen na sve stanovništvo hrvatske države, s hrvatskom nacijom.⁶⁸ Ako bismo prihvatili da je Starčević hrvatsku naciju utemeljio na demokratski shvaćenom hrvatskom političkom narodu, odnosno politički ravnopravnom i etnički bezbojnom cjelokupnom stanovništvu hrvatske države, to bi značilo da je Starčević prihvaćao građansko-teritorijalni model nacije. Ovakvu tezu u novije je vrijeme popularizirao osobito Pavo Barišić, koji piše da »na povijesnim i političkim elementima nacije kao političkoga naroda i hrvatske države kao moderne europske nacionalne države Starčević zastupa nacionalno jedinstvo cjelokupnoga

---

⁶⁶ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 96.; Petar Korunić, *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835.—1875.*, Zagreb, 1989., 64-66.

⁶⁷ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 95-96

⁶⁸ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 136., 219.

hrvatskog pučanstva nasuprot njegovoj i krvnoj i jezičnoj izmiješanosti.« Ovu tvrdnju Barišić objašnjava u prvom redu konstatacijom da je Starčević odbacivao »rasni princip« u izgradnji hrvatske nacije, odnosno kontinuitet hrvatske rasne čistoće.⁶⁹ Kako smo vidjeli, ni Kjellénu ni Berdjajevu to još uvijek ne znači da je odbacivao etnički i prihvaćao građanski model izgradnje nacije.

Drugim se argumentom Barišić, koji inače vjerno slijedi Mirjanu Gross, odvojio od njezina mišljenja. Kako smo vidjeli, Mirjana Gross kao jednu od temeljnih razlika između Starčevića i njegovih političkih protivnika jugoslavenske orijentacije navodi da je Starčević poistovjećivao jedinstvenu hrvatsku naciju s jedinstveno shvaćenim hrvatskim političkim narodom, dok su njegovi politički protivnici unutar jedinstvenog hrvatskog političkog naroda kao nositelja hrvatskog državnog suvereniteta dopuštali nacionalnu posebnost srpskog naroda. U drugom tumačenju svoje tvrdnje da je Starčević prihvaćao građanski model nacije Barišić se poslužio jednim člankom. U njemu je Starčević naveo da u svakoj zemlji ima pučanstva različitog po »jeziku, vjeri i pasmini«, među kojima je spomenuo i Srbe, koji se po tim razlikama i nazivaju, te da on smatra da te posebne nazive treba dopustiti sve dok ne štete općenitosti domovine i nacije.⁷⁰ Za ovaj je članak, koji se svodi na priznavanje nacionalnih posebnosti unutar hrvatskog političkog naroda, Mirjana Gross s pravom zaključila da je iznimka i u dotadašnjem i u daljnjem Starčevićevu opusu,⁷¹ a Barišić ga predstavlja kao primjer općeg i temeljnog Starčevićeva stajališta.

Ovo bi bila sva argumentacija u prilog tezi da je Starčević prihvaćao građansko-teritorijalni, politički model nacije. Drugih argumenata nema i mi možemo samo pretpostaviti da je Starčević, koji je nedvojbeno polazio od jedinstva hrvatske nacije i koji je svoj politički program nedvojbeno temeljio na hrvatskom državnom pravu, na državnopravnoj tradiciji temeljio i svoj nacionalni program, pa je jedinstveni hrvatski politički narod poistovjećivao s jedinstvenom hrvatskom nacijom. S druge strane, iz njegovih brojnih rasprava pouzdano znamo da je naciju temeljio na etničkom modelu.

* * *

S padom komunizma u hrvatskoj je znanosti prevladalo uvjerenje da je Starčević bio liberal. Povjesničarka Tereza Ganza-Aras pod kapu liberalizma stavila je velik dio pojava, pokreta i procesa svojstvenih za moderno doba, pa je tako nasuprot vlastitu određenju liberalizma kao ideologije različite od

⁶⁹ P. Barišić, *Filozofija prava Ante Starčevića*, 49-53.

⁷⁰ P. Barišić, *Filozofija prava Ante Starčevića*, 53-56.

⁷¹ M. Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 231-233.

onih ideologija koje pojedinca vrednuju kroz njegovu pripadnost kolektivu, odnosno naciji, klasi, vjerskoj zajednici, u liberalizam uvrstila i nacionalne pokrete. Na vjerskom terenu liberalizmom je okrstila uvjerenje da su sve religije koje se ispovijedaju na području neke države »jednake, pa su prema tome jednake i Crkve i crkvene dogme širom svijeta«, da bi kao predstavnike liberalizma u Hrvatskoj navela i katoličke svećenike, biskupe Maksimilijana Vrhovca i Josipa Jurja Strossmayera, te Franju Račkoga. Jugoslavensku nacionalnu ideologiju posljednje dvojice, utemeljenu na jezično-etničkom jedinstvu Hrvata i Srba, nazvala je »modernim hrvatskim liberalnim nacionalizmom«, koji se uspješno odupro srpskom »osvajачkom nacionalizmu«, a isto tako je i Starčevićev nacionalizam, objektivno različit od Strossmayerova upravo u odnosu prema Srbima, smatrala liberalnim. Naime, odredila ga je kao ne toliko utemeljenog na »etnički jedinstvenom kolektivu koliko na realizaciji povijesnog državnog prava«, dakle na građanskom modelu. Pritom je, poput Barišića, potpuno izokrenula Starčevićevu ideologiju, smatrajući da »Starčeviću nije smetalo da pojedinci i zajednice građana hrvatske države budu i etnički i religiozno ono što sami žele, jedino je vrlo isključivo tražio da u pitanju državotvornosti moraju podržati hrvatsku državu i stoga u pogledu državljanstva biti Hrvati.« Kao liberal Starčević se zauzimamo za odvajanje Crkve od države, a »njegov stav prema Crkvi poprimao je izraze ogorčene odbojnosti«. Pritom autorica nije uzela u obzir da Starčevićeva odbojnost prema Katoličkoj Crkvi nije bila uzrokovana njezinim dogmama, nego »liberalnom orijentacijom« njezinih gore spomenutih predstavnika, koji su zbog želje za »ujedinjenjem ljudskog roda u kršćanstvu« i »uklanjanja neprijateljstva među kršćanskim crkvama«, prihvatili i promicali jugoslavensku ideologiju.⁷²

Pavo Barišić je Antu Starčevića smatrao hrvatskim »misliteljem« koji je »zacijelo najznakovitije pokušao razraditi liberalne zasade Francuske revolucije (...) te ih primijeniti pri izgradnji hrvatske države«, navodeći da se »liberalne zasade u njegovu djelu očituju ponajprije u osobnom liberalnom stajalištu prema slobodi za sve, političkoj i osobnoj, prosvjetiteljstvu, demokratskim načelima, ideji ljudskih prava, pravnoj državi, vladavini prava, vjerskoj toleranciji, liberalnim zakonima, javnom mnijenju.«⁷³ Pitanje je koliko su »demokratska načela«, koja je Starčević nesumnjivo zastupao, u 19. stoljeću bila kompatibilna s liberalizmom i liberalnom državom, a pitanje je i koliko je

---

⁷² Tereza Ganza-Aras, »Liberalizam u Hrvata«, *Politička misao*, god 31 (1994.), br. 3., 5-19.

⁷³ Pavo Barišić, »Ante Starčević (1823.—1896.«, u: *Liberalna misao u Hrvatskoj. Prilozi povijesti liberalizma od kraja 18. do sredine 20. stoljeća*, ur. Andrea Feldman i dr., Zagreb, 2000., 105.

Starčević, koji je kako smo vidjeli, smatrao da je narod vrjedniji od pojedinca, stajao iza jednog od temeljnih načela liberalizma, »ideje ljudskih prava.« Pišući o Deklaraciji o prirodnim pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine, Starčević je naveo da je francuska ustavotvorna skupština prihvatila »taj bezuvetno škakljiv, u stanovitim obstojnostih pogibelan predlog«, no kako bi »bila zloba« reći da je ova skupština namjerno prihvatila »nekoje pogibelne ustanove« ove Deklaracije.⁷⁴ Čini se da je Starčević smatrao da su neka od prava navedenih u Deklaraciji smetnja urednom funkcioniranju države, pa bi se za njega moglo reći da je bio načelni pobornik autoritarnije države nego što je bila liberalna Francuska u razdoblju ustavne monarhije (1789.—1793.). S druge strane, ako je Starčević ovdje mislio da Deklaraciji prava nedostaje i kakva deklaracija dužnosti pojedinaca, i onda bi njegov lik manje nalikovao na Barišićev, a ovoga puta više na Žankova Starčevića.

Slijedeći Mirjanu Gross, Barišić je ustvrdio da je Starčevićovo »misaono polazište u ideji prirodnih prava (...), a argumentacija je u duhu pravnog historizma 19. stoljeća,« te je pritom u odnosu prema Gross pojačao navodni Starčevićev pragmatizam pri odabiru državnopravne argumentacije. Tamo gdje je Gross spomenula da je u Starčevića prirodno pravo virilo ispod državnog prava, Barišić je pisao da je bilo u temelju njegova državnoga prava, a tamo gdje je Gross pisala da je pozivanje na državno pravo u legitimističkoj Monarhiji bilo politički isplativije nego pozivanje na prirodno pravo, Barišić je povezivao prirodno pravo s revolucijom i naveo da je ono u Monarhiji bilo »proskribirano.«⁷⁵

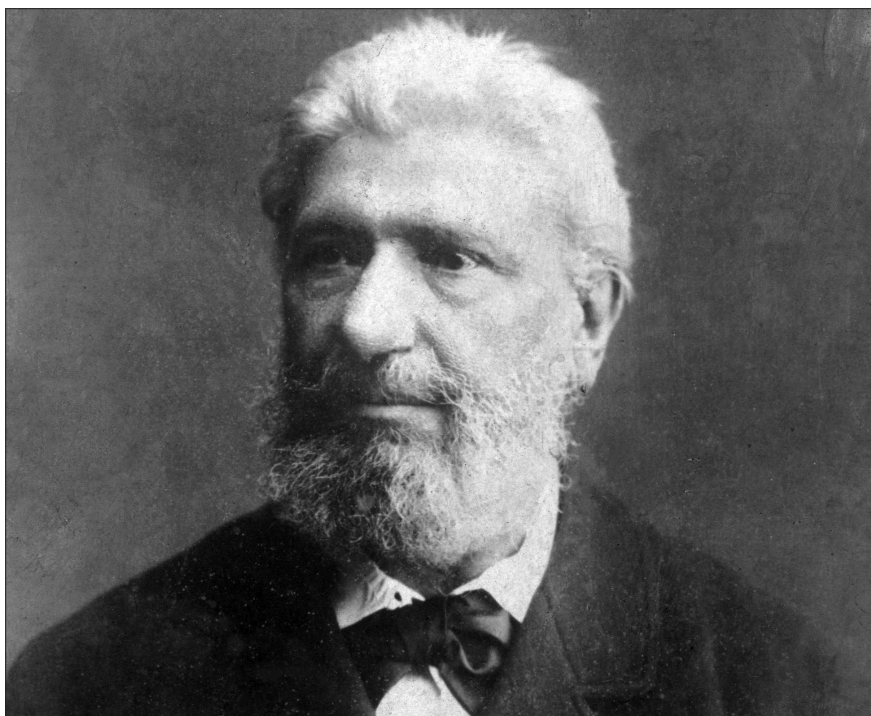
U kontekstu liberalizma Barišić je Starčevića povezo s Rousseauom, te je naveo da je Starčević pojam slobode, njezin položaj na vrhu ljestvice vrijednosti i poistovjećivanje slobode s pravom, preuzeo od Rousseaua.⁷⁶ Na drugome mjestu, čini se bez jasne namjere, Barišić je Starčevića i Rousseaua povezo u kontekstu konzervativizma i demokratske misli. Tamo je Barišić naveo da »njihova idejna blizina još nije u cijelosti istražena«, no kako je nedvojbeno da je Starčević, poput Rousseaua, pridavao značenje »veličanju prirode i naravnog ćudoređa«, razotkrivao proturječnosti »moderne kulture i znanosti«, dovodio u pitanje »dogmu o napretku«, dvojio »u spasenje i blagodat što ih donosi moderna civilizacija« te kritizirao društveno licemjerje, »izvještačenost običaja«, laži i »kvarenje ćudoređa.« Prema Barišiću, »kroz cijeli opus« Rousseaua i Starčevića, koji su dijelili demokratska načela kao što su »vrhovnička vlast puka, opća volja i elementi društvenoga ugovora pri zas-

⁷⁴ A. Starčević, *Ustavi Francezke*, 15.

⁷⁵ P. Barišić, »Ante Starčević (1823.—1896.)«, 117.

⁷⁶ P. Barišić, »Ante Starčević (1823.—1896.)«, 114-115.

nivanju političke zajednice«, »kao nit vodilja provlači (se) motiv raskrinkavanja opsjena i prokazivanja opsjenara u društvu, nemilosrdna kritika izvještenosti i prepredenosti samozvanih proroka i slavljenih kumira«.77 Proroci i slavljene kumiri za Starčevića su bili predstavnici tadašnje hrvatske elite, odnarođeno hrvatsko liberalno građanstvo.

***

Tomislav Ladan ima pravo kada piše da je javno djelujući tijekom nekoliko desetljeća Ante Starčević stvorio golem opus, različit prema formi, svrsi i potrebi pisanja, te unutarnjim i vanjskopolitičkim okolnostima koje su utjecale na njegovo stvaranje, zbog čega je teško otkriti njegovo dosljedno, temeljno stajalište o svjetonazorskim pitanjima. Kada bih se kao istražitelj njegova opusa ipak morao opredijeliti za neki od svjetonazora, koji najviše priliči njegovu djelu, uz rizik da govorim više o sebi a manje o njemu, opredijelio bih se za konzervativizam kao osnovnu boju, obogaćenu snažnom demokratskom nijansom.

Ako konzervativizam nastoji održati ili nanovo stvoriti društvo kao organsku cjelinu, gdje hijerarhijski raščlanjeno društvo daje smisao postojanja

---

77 P. Barišić, *Ante Starčević. Ideali slobode i prava*, 209.

pojedincima, te ako je za liberalizam i demokraciju karakteristično da razbijaju staru organsku cjelinu iz koje vade pojedinca, koji u liberalizmu nastavlja živjeti sam, a u demokraciji se poput atoma mehanički udružuje u neku novu cjelinu, onda je Starčević, komu je narod vrijedniji od pojedinca, ponajmanje liberal. U središtu Starčevićeva učenja je narod, a ne pojedinac, i pitanje je samo ima li taj narod u Starčevićevu učenju pretežito konzervativne ili pretežito demokratske karakteristike. U prilog demokratskim karakteristikama Starčevićeva naroda govori to što se Starčević zauzima za moderno nivelirano društvo povezano, uz određena odstupanja, jednakim političkim pravima, a ne za staro, aristokratsko, hijerarhijski raščlanjeno društvo, te što samim time kao vrhovnu političku vrijednost ističe narodnu volju. No, dok u ovom materijalnom smislu Starčević zaista razbija staru društvenu, organsku cjelinu, novo društvo koje on stvara nije samo mehaničko, nego se u duhovnom smislu nastavlja na staro društvo.

On ne prekida vezu s prošlim, umrlim generacijama svoga naroda, nego na njihovoj političkoj ostavštini temelji svoju politiku. U politici nije sam i ne polazi od početka, nego je odgovoran prošlim generacijama, koje su Hrvatsku dovele do njegova doba i koje su njegovoj generaciji predale kormilo u ruke. Otuda mu snaga, zaleđe za djelovanje protiv vjetra i bijes na političke protivnike koji su izdali stvar otaca. U srži njegova učenja nalazi se staro, aristokratsko načelo. Hrvatski narod baštinik je ugovora, kojim su se vladari iz kuće Habsburga u 16. stoljeću obvezali hrvatskom plemstvu. Hrvatski narod baštinik je one hrvatske rase iz 7. stoljeća, malobrojne ali »gospodujuće«, koja je bila »sol ili kvas« cjelokupnom stanovništvu hrvatskih zemalja i asimilirala ih. I ta je rasa svoje izvorište imala u hrvatskom plemstvu, pa Starčević u svoje doba najčišću hrvatsku rasu još uvijek vidi u bosansko-hercegovačkom plemstvu, koje se najmanje ženilo s okolnim stanovništvom. Otpadnici od hrvatske nacije, Srbi te jugoslavenski i federalistički orijentirani Hrvati, baštinici su »nečiste krvi«, slavosrpske pasmine.

Starčević je hrvatsku konzervativnu politiku osvježio modernim demokratskim idejama. Zbog toga je u hrvatskoj politici djelovao poput nacionalno-politički radikalnijeg i demokračičnijeg staromađarona, pripadnika stranke koja je u svom socijalnom dijelu bila zatvorena za demokračsko načelo, te je s Levinom Rauchom doživjela svoj labuđi pjev i nestala. Nakon toga na poprištu borbe protiv hrvatskih liberala, koji su se otrgnuli od hrvatske političke tradicije ostao je Ante Starčević. U borbi koja traje do danas, on je svoju dužnost obavio časno i svoje je djelo ostavio u zavjet novim naraštajima.